

Janez
Menart

Osvajalci

Tu objavljena kratka pesnitev je vzeta iz nastajajoče zbirke z naslovom Osvajalci. Vsebovala bo kakih petnajst naslovov, uglašanih na prikazovanje ničevosti početja, ki se mu pravi osvajalstvo, ne glede na razглаšanje človekoljubnih in »višjih« namenov, ki naj bi posvečevali sredstva. Vendar je ta preprosta in skromna sporočilna sestavina le nekak vnanji skupni imenovalec, ki naj pomaga ustvar-

jati enotnost. Glavna vrednost pesmi naj bi bila v samem pesniškem izzivu, kako čim bolj živo in prepričljivo izraziti in opisati posamezna stanja in dogodke. Ne nazadnje je ta pesniški izziv tudi že v samem poskusu, kako še zmerom (ali pa morda spet na novo?) pisati v književni zvrsti, ki jo je pesniški razvoj zadnjih let — če gre res za razvoj — odrinil ne le na stranski tir, temveč že kar med staro šaro. Pravzaprav ne gre za samo pisanje, ki je povsem svobodna intimna zadeva, temveč za objavljane napisanega. Da se tega sploh lotevam, je krivo moje — res da skeptično, a vendar — zaupanje v iskrenost velikih besed, ki že leta in leta zahtevajo in razglajajo potrebo po vsestranski svobodi ustvarjanja. In če bom s tem svojim »drznim« dejanjem spodbudil še koga, da se bo ravnal po svoji notranji ustvarjalni potrebi ne glede na prevladujočo modnost okoli sebe, bodo te moje pesmi imele vsaj ta dodatni, stranski smisel, če že nič drugega.

Prvi vzgib, da bi napisal zdaj tu objavljeno Bitko pri Sisku, je nastal v meni že pred kakimi štiridesetimi leti, ko sem kot sedmošolec obstal v muzeju pred ogromno sliko, ki je prikazovala potek te bitke. Tedaj me je namreč neugotovljivo zakaj prešinila neugasljiva želja, da bi o podobi, ki sem jo ves razvnet napeto razbiral, napisal balado. Morda je temu botrovala moja tedanja prva, od literarnih tokov še

neskaljena ljubezen do pripovednih pesmi? Morda pa sem se samozavestno zagledal v Prešernovih stihih:

Kak vere bramba je bila dežela,
kako pri Sisku Kolpe so pijani
omagali pred Kranjci Otomani,
vam bo Homerov naših pesem pela.

Kakorkoli že. Vsekakor sem takrat nameraval napisati kaj romantično silovitega. Zdaj, po mnogih letih je ista pesem nastala seveda vse bolj stvarna. Ne da bi kaj mislil, mi je ob pisanju bilo namreč že od vsega začetka jasno, da je edino sporočilo, ki ga ponudena vsebina lahko nosi v sebi, sporočilo, ki ima za namen obujanje narodovega zgodovinskega spomina, medtem ko je sama zgodba že izpeta, njeno idejno jedro pa le še obledela štiriperesna deteljica v porumeneli zgodovinski knjigi. Zato se mi je ustvarjalnost sama od sebe usmerila v pesniški izživ, kako umetniško čim bolj prepričljivo popisati čim bolj točno zgodovinsko dogajanje, to je, kako napisati epsko pesem v najdoslednejšem pomenu te besede, ne da bi zašel v prozaičnost in nezanimivost. To pa ni tako preprosta stvar, kot bi si kdo mislil.

*
* *

Turški osvajalci so do bitke pri Sisku (22. junija 1593) zasedli domala vso današnje madžarsko in jugoslovansko ozemlje z izjemo ozkega pasu Kraljevine Hrvatske, ki se ga je zaradi spomina na nekdanjo veličino prijel ime »ostanki ostankov«. Meja te okrnjene Hrvatske proti Turčiji je na severu potekala po Dravi, že v nevarni bližini Čakovca in Lendave, na vzhodu pa tudi tako blizu, da se — razen v ozkem obmorskem pasu — od današnje in takrat slovenske meje ni oddaljila nikjer za več kot za sto kilometrov, Beli krajini pa se približala celo na borih dvajset kilometrov.

Tak položaj je seveda hudo ogrožal predvsem samo Hrvatsko, ne dosti manj pa tudi slovenske dežele, ki so bile tedaj pod avstrijsko krono. Ker je bila tudi Hrvatska že od leta 1517 pod isto krono, pa sama zaradi neprestanih vojn in turškega ropanja ni mogla ustvariti dovolj trdne obrambe, je za to slednjič, čeprav zelo počasi in pomanjkljivo, poskrbela Avstrija. Na račun svojih treh vojvodin, Štajerske, Koroške in Kranjske z inkorporiranimi deželami, ki so morale za to žrtvovati vsako leto samo v neposredni obliki nad pol milijona goldinarjev (približno 300 kg zlata) — polovico tega so plačevale samo s Slovenci poseljene dežele — je Avstrija postavila na noge protiturško obrambno organizacijo v obliki tako imenovanih vojnih krajin — Slovenske krajine med Dravo in Savo ter Hrvaške in Primorske krajine med Savo in morjem. Te vojne krajine so imele na voljo kakih pet tisoč rednih vojakov raznih rodov, ki so v nevojnem času skrbeli za nadzor meje in zavračali manjše turške roparske in osvajalne vpade in napade. V primeru večjih obrambnih zahtev pa so jim priskočile na pomoč deželne brambe Kraljevine Hrvatske, sosednjih dežel, pa tudi najemniške

vojske, ki sta jih nanovačila nadvojvoda notranjeavstrijskih dežel in cesar po Avstriji in vsem nemškem cesarstvu.

Najpomembnejše trdnjave tega obrambnega sistema so bile (po padcu Bihača in drugih utrd ob Uni) na jugu Senj, Otočac in Slunj, na severu Varaždin in Koprivnica, v sredini pa posebej v ta namen zgrajeni Karlovec (1579), Zagreb in pa obmejna Moslavina in Sisek. Medtem ko so vse te in druge trdnjave vseh treh vojnih krajin v zadnji inštanci sodile pod vrhovno oblast vojnega sveta v Gradcu in notranjeavstrijskega nadvojvode, v naslednji nižji inštanci pa pod vrhovno vojaško poveljstvo karlovškega generala (ki je bil v tem času Andrej Turjaški) — pa je bila trdnjava Sisek (kot še nekaj manj pomembnih) izvzeta iz tega sistema, čeprav ga je dopolnjevala. Za Sisek je skrbel v celoti zagrebški kapitelj, torej cerkvena oblast, in poveljevali so mu kanoniki (štel je povprečno 300 mož). Po padcu meje na Uni in še zlasti Bihača (1592) je bil Sisek ključna trdnjava, ki je branila Turkom prost dostop do Zagreba in mimo njega v slovenske dežele (kamor je staro pot zapiral na novo zgrajeni Karlovec), in še naprej v Avstrijo. Odtod njegov veliki pomen za lokalno razmerje moči in za vprašanje miru in vojne na tem območju, ki je kljub premirju, sklenjenem med cesarjem in sultanom, neprestano trpelo zaradi turških vdorov in ropanj podeželja. Pomen Siska se je pokazal po končani bitki: čeprav je sicer turški imperij začel v tem času nazadovati zaradi spremenjenih razmer večjega stila, kljub vsemu vendar drži neizpodbitno dejstvo, da Turki poslej niso nikdar več prodrli na Slovensko.

Morda za konec teh uvodnih besed še zanimiv podatek, ki je na splošno komajda znan: po zmagi je krščanska vojska pustila napol razrušeni Sisek vñemar, tako da so ga Turki še istega leta zasedli brez velike muje. Naslednjega leta 1594 pa so ga spet zlahka osvobodile banske čete. Prav to dejstvo pa je dokaz, da je bila turška moč na tem delu Balkana z bitko pri Sisku začasno izžrpana.

Bitka pri Sisku

My vbosi reuni Greshniki te prossimo,

Leto nasho Deshelo inu Gmajn mestu
shegnati inu obvarvati,

Timu erbovimu Sovrashniku tiga Kerszanskiga
imena, timu Turku braniti,

Nashi Vojski, katera super njega shtrita,
muzh inu premaganje voszhiti,

Nashim Bratom inu Sestram na pokrayni na
strani stati inu pomagati

— — Vslishi nas lubi Gospud Bug!

TA CELI CATEHISMVS . . .

1584

Letania, ali gmain molitov za vsiga
karszanstva nadluge

Kjer Kolpa v Savo teče, v objemu varne vôle
stoji trdnjava Sisek, poslednja bran svobode.

Že tretjič Hasan-paša v treh letih ga oblega,
a moštvo v njem še zmerom na križ in čast prisega.

Dve reševalni vojski sta padli v strašni zmedi,
Nadásdy je eno vodil in drugo ban Erdédi,

Zdaj ,turški zvon' v cesarstvu vsak dan po trikrat poje
in drami svet krščanski in kliče ga na boje.

A Sisek čaka, čaka; in stiska je velika:
vse manj ljudi je, upov in hrane in smodnika.

Za hrbtom, z leve, z desne trdnjavo ščiti voda,
a spredaj le še nizke, spodsute šance vhoda.

Nasproti njih je hándak in ogenj baterije
po grajskih vratih seka in most čez Kolpo krije.

Tam onstran po vsem holmu se turški tabor béli,
iz njega že od jutra se vojska k mostu seli:

a z brega, preko Kolpe, šestnajst topov rjove
in Sisku seka, kljuva vse globjo zev v zidove.

Ko zvezda in polmesec iz vôle zažarita,
čez bruna preko mosta zabobnajo kopita:

nad dvajset tisoč Turkov pregnete se v planjavo
med tri narasle reke, med Kolpo, Odro, Savo.

Topovi v noč grmijo, trdnjavski zid se kruši
in Hasan-paša upa, da se ob zarji zruši.

Takrat vsa turška vojska bo zarjovela ,Allah!
in kot zbesnela reka se skoz vrzel pognala.

Iz Siska sel poslednji na sever se prekrade
in plane v banski tabor: »Še dan — in Sisek pade!«

Andrej Turjaški reče: »Podêrite šotóre,
ni časa za posvete! Tu le še Bog pomore!«

Pod vse bolj bledim nebom vso noč bijó kopita,
dan svetega Ahaca se nad ravnico svita.

In ko v trdnjavi vojska kleči pri rani maši,
oglednik v strehi stolpa zavpije stražam: »Naši!«

In res: tam, kjer se Odra s kolenom bliža Savi,
od reke pa do reke trepeče svit v daljavi.

In ko jutránji žarki prebodejo meglíce,
v njih zaiskre se šlemi oklepne konjenice.

Kot zlat oblak iz dalje se rešna vojska bliža,
oko že na zastavah razbira črte križa.

Armada se ustavlja in se razvija hkrati:
ob Odri desno krilo zasedejo Hrvati;

v kvadrata lesketave se migotajo čete,
iznad čelad štrlijo jim kopja in muškete.

Bok jim podpro: vlastela, slavonski graničarji,
kraljeva banska četa in zágorski huzarji.

Ob njih s peresi v čapkah in s sabljami ob bokih
z namerjenimi kopji v boj silijo uskoki.

V oklepih s kožo tigra čez prsi, njim ob strani
z mušketami prek sedel sedijo Karlovčani.

Ob njih v gizdávih barvah žarijo perjanice
iskrivih šlemov kranjske oklepne konjenice.

Z njo vŝtric ustavlja konje cesarjeva armada;
ob njej gre polk peŝakov in konj iz Solnograda.

Povsem na levem krilu so ŝtajerska pehota,
koroŝki konjeniki in topniŝka enota.

In skoraj že ob Savi pred breŝnimi močvirji
na tristo iskrih konjih sedé arkebuzirji.

Nasproti njim, pred Siskom, vzdolŝ Kolpe, vse od mesta,
kjer v njo priteče Odra, pa do mostu, kjer cesta

pred Siskom prečka reko in v turŝki tabor vodi,
osmánska vojska čaka, da Allah boj razsodi.

Dve milji v dalj zastave s polmesci plahutájo,
dve milji v dalj vrsté se alája za alajo:

vsi handŝarji in puške, vsa kopja, buzdovani
iz sandŝakov bosanskih so v silno vojsko zbrani.

Pri Odri so azápi, akíndŝiji in jaje,
v srediŝču janičarji in spahijske alaje.

Izpod kričavih barv se bliskajo oklêpi,
na kopjih alajbegov vihrajo konjski repi.

Na krilu proti Sisku je ŝotor Hasan-paŝe
in beglerbeg na belcu pred zbrano vojsko jaŝe.

V ŝkrlatni svili jezdi, ob njem gnetó se sluge,
pred njim zastavnik nosi tri vihrajoče tuge.

Vse bolj pripeka sonce in v rani póldan leze,
vse bolj sta vojski polni strasti in svete jeze.

Tu, tam že počí puška, že jezdec se požene,
izzivajoč sovraga, čez travnike zelene.

V vse bolj nemirnih iskrah leskečejo se ŝčiti,
vse bolj nestrpno konji v tla kopljejo s kopiti.

Potem se plaz utrga: razdraženi Hrvati
začno med divjim vriščem čez polje konje gnati.

Svoj kubur Hasan-paša užge in vikne: »Čala!«
In že hrumijo bobni in bojni kriki »Allah!«

Z obeh strani čez polje se bliskajo kopita,
zbor spahij in uskokov nasproti si drvita.

Vse bliže. Potlej v hipu tresk jekla in zvenčanje
in vzkliki, psovke, kriki in klanje, klanje, klanje.

Vihteč muškete, ščite in sulice in meče
z obeh strani pehota v koraku bojnem teče.

Azápi že drvijo nad prve banske čete,
ki v varstvu suličarjev nabijajo muškete.

A spahiji se z boka zadró med suličarje
in z jaji in azapi zagózdijo jih v škarje:

bojišče se zamaje in desno krilo počí;
vlastela z graničarji zaman v pomoč naskoči;

pehota se umika, obrača, bega v zmedi
in zdaj še janičarji naskočijo še v sredi.

A tu so Karlovčani z mušketami na rise
in kranjska konjenica, ki v jeklu vsa blesti se.

Za bojne biče njene in kije in sekire,
za njene konje v šlemih ni krogle ne ovire.

Počasi se pomika bleščeča truma njena
in vse pred sabo gazi kakor jeklena stena.

Ko z boka v boj se vrže cesarjeva armada,
prej divja turška vojska samo še pada, pada.

Še vpijejo »Dajánmek!« — a sredi psovk in krika
vsak že rešitve išče in k mostu se umika.

Najbližji alajbegi že čezenj topotajo
in v zmerom hujši gneči razrivajo ograjo.

A, glej, arkebuzirji z naskokom tiik ob bregu
odrežejo pri mostu rešitev beglerbegu.

Oblegana posadka rjové drvi iz Siska,
zmendra osmánski hándak in že na most pritiska.

Val Turkov se obrne, divja skoz šotorišče,
se žene proč od Kolpe in pot čez Odro išče.

A vse, ki preko reke pregnetejo se v zmedi,
pobijajo Uskoki, postavljeni v zasedi.

Zdaj gneča sama sebe nazaj in v Kolpo tira —
le proč od strašne vojske, ki nadnjo galopira!

Od ponorele želje, prebiti se v svobodo,
mendrajo se kot čreda in se pehajo v vôdo.

Pešaki s kriki „Aman!“ lové se za stremena,
a konjeniški handžar prebija jim temena.

Vse se preniva, suva, grgra, hlasta, rjove,
kriči „Indat!“ in tone in grabi za valove.

Globoka reka Kolpa pa golta, srka z brega
ljudi, orožje, konje — vse kar pred mečem bega.

Od turbanov in fesov in konjskih glav je reka
vsa pisana in bela, a meč še zmerom seka.

Vse do neba se vije brezupna turška stiska,
z neba pa sonce mirno obseva strehe Siska.

* *

Po vsej Evropi širni odmeva Kranjcev slava,
povsod kristjan prepeva: »Po Kolpi Hasan plava!«

Odtlej, zdaj vsako leto se v stolnici v Ljubljani
na svetega Ahaca, po šegi upeljani,

v spomin na zmago bere v škrlatnem plašču maša.
Ta plašč škrlatni nosil nekoč je Hasan-paša.

Pojasnila

Hasan-paša — od 1591 do utopitve v Kolpi sultanov namestnik, beglerbeg, v bosanskem pašaluku (ali beglerbegluku ali ejaletu; različna imena za isto upravno enoto turške države). *Nadasdy* — (izg. Nadáždž) ogrski poveljnik, poražen in ujet v bitki pri trdnjavi Petrinji, septembra 1592. *Erdedi* — Tomaž, hrvaški ban v tem času; izgubil boj pri Brestu in se v neredu umaknil, julija 1592. v *treh letih že tretjič ga oblega* — prvič ga je avgusta 1591, a se je po štirih dneh umaknil, zaradi približevanja krščanske vojske; drugič julija 1592, samo pet dni, zaradi medtem zgrajenih novih utrd, ki jim ni mogel do živenga; odšel je rajši ropat in pustošit okolico; tretjič od 15. junija do konca bitke. *turški zvon* — cesar je ukazal po vsem cesarstvu trikrat dnevno zvoniti v opomin na turško nevarnost in kot spodbudo za zbiranje najemnikov. *šance* — okopi s topovi. *handak* — (turško), okop z jarkom. *dvajset tisoč Turkov* — toliko naj bi jih na prehodu mostu naštel Memi-beg. Drugi viri navajajo, da je Hasan-paša prek mosta povedel le deset tisoč mož, čeprav jih je (po Grudnu) imel s seboj skoraj 40 tisoč. Vsekakor je podcenjeval krščansko udarno moč. *Allah!* turški bojni krik. *Andrej Turjaški* — je bil kot general Karlovca vrhovni poveljnik vse Vojne krajine in odgovoren le nadvojvodi (takrat Ernestu), vsaj v nevojnih razmerah. Za pohod k Sisku pa je Ernest predal vrhovno poveljstvo v roke Ruperta von Eggenberga, ki je dobil pod svojo neposredno komando kakih 1600 nemških najemnikov, ki sta jih priskrbela cesar in nadvojvoda. Vendar pa so v praksi ostali poleg njega enakovredni poveljniki tudi ban Tomaž Erdedi, general Andrej Turjaški, pa tudi zapovedniki manjših enot kot na primer poveljnik Slovenske krajine Grasswein, poveljnik uskokov Peter Erdedi ali konjeniški glavar kranjskega plemstva Adam Ravbar. Ob novici, da se je Hasan-paša utaboril pred Siskom, so se vsi ti in še preostala vojska zbrali na desni strani Save pod Zagrebom. O besedah Andreja Turjaškega na posvetu v Saboru poroča zgodovinar Josip Stare. v *strehli stolpa* — oglednik gleda skozi odprtino odstranjenih opek. *armada* — krščanska vojska je štela kakih pet tisoč mož, od tega kakih 1800 iz slovenskih pokrajin; posamezne enote so imele od 150 do 500 vojakov različnih rodov. *vlastela* — hrvaški plemiči, 500 konj. *banska četa* — edina stalna vojska kraljevine Hrvatske, 400 mož. *zagorski huzarji* — iz Hrvatskega zagorja. *cesarjeva armada* — najemniki, ki jih je plačal cesar Rudolf. *alaja* — četa. *sandžak* — vojno-upravna enota v turški državi; iz njih so bili sestavljeni pašaluki. *azapi* — turška lahka pehota. *akindžiji* — vojaki priložnostnih obmejnih čet. *jaje* — anatolski pešci. *spahijske alaje* — čete spahij, turških plemičev. *beglerbeg* — sultanov namestnik, vrhovni poveljnik pašaluka, v tem primeru Hasan-paša. *tri vihrajoče tuge* — konjske repe, znak beglerbegovskega dostojanstva. *kubur* — samokres. »Čala!« — »Zabobnjate!«, z *mušketami na rise* — takrat še redkeje orožje, ki je bolje zadevalo in bolje prebijalo in so ga imeli pri nas Karlovčani med prvimi. *bojni biči* — biči z železnim ježem na verigi. »Dajanmek!« — »Ne daj se!«. *alajbegi* — poveljniki spahij. »Aman!« — Milost! »Indat!« — Na pomoč! *fes* — rdeča turška kapa. *Kranjcev slava* — Kljub temu, da je bilo vojakov iz Kranjske samo eno tretjino vse vojske in kljub temu, da so — kar je človeško razumljivo — Nemci pripisovali glavne zasluge, sebi, enako pa tudi Hrvat, je iz sicer nasprotujočih se vesti o bitki razvidno, da so odločilno delo opravili Karlovčani, ki so bili pretežno iz slovenskih dežel, kranjska plemiška konjenica in predvsem še kranjski arkebuzirji, ki so na povelje Andreja Turjaškega zasedli most čez Kolpo in turški vojski onemogočili umik. *Odtlej, zdaj vsako leto idi.* — tako poroča dr. Josip Gruden v svoji Zgodovini slovenskega naroda. Plašč je iz obleke utopljenega Hasan-paše dal sešiti tedanji ljubljanski škof Tomaž Hren.